

УДК 340.12:1

ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКІ КАТЕГОРІЇ У ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ

Серебро М.В., к.ю.н., асистент
кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена постановці проблематики викривленого перенесення деяких загальнофілософських категорій у теорію держави. Аналізується проблема викривленого розуміння категорій «сутність» та «зміст» держави. Пропонується розглядати категорію сутності держави як її статичну характеристику, що проявляється в інституціоналізації складеного нормативного порядку, визначає державу як явище та є характерною для всіх періодів її існування. Категорію змісту держави варто розглядати як динамічний параметр, покликаний описувати мінливі складові частини держави різних епох: належність влади, забезпечення інтересів різного рівня узагальнення, функціональне навантаження держави тощо.

Ключові слова: сутність держави, зміст держави, статика держави, динаміка держави, інституціоналізація нормативного порядку.

Статья посвящена постановке проблематики искаженного переноса некоторых общеправовых категорий в теорию государства. Анализируется проблема искаженного понимания категорий «сущность» и «содержание» государства. Предлагается рассматривать категорию сущности государства как ее статическую характеристику, которая проявляется в институционализации сложившегося нормативного порядка, определяет государство как явление и является характерной для всех периодов его существования. Категорию содержания государства следует рассматривать как динамический параметр, призванный описывать меняющиеся составляющие государства разных эпох: принадлежность власти, обеспечение интересов разного уровня обобщения, функциональную нагрузку государства и т. п.

Ключевые слова: сущность государства, содержание государства, статика государства, динамика государства, институционализация нормативного правового порядка.

Serebro M.V. GENERAL PHILOSOPHICAL CATEGORIES IN THEORY OF THE STATE

The article is devoted to the problem of distorted transfer of some general philosophical categories to the theory of the state. The problem of distorted understanding of the categories of «essence» and «content» of the state is analyzed. It is proposed to consider the category of the essence of the state as its static characteristic, which manifests itself in the institutionalization of the established normative order, defines the state as a phenomenon and is characteristic of all periods of its existence. The category of state content should be considered as a dynamic parameter, which is intended to describe the changing characteristics of states of different epochs: the power of affiliation, the provision of interests of various levels of generalization, the functional load of the state, etc.

Key words: essence of the state, content of the state, state statics, state dynamics, institutionalization of normative order.

Постановка проблеми. Наукове пізнання є складним специфічним процесом, який, з одного боку, тяжіє до фрагментації, а з іншого – до уніфікації. В першому випадку йдеться про становлення окремих сфер знань (наук) із концентрацією та заглибленням у певну частину пізнаваного явища. Кожна наука прагне до окреслення своєї території (предметної області) та до формування власного методологічного інструментарію, складовою частиною якого є понятійний апарат. У другому випадку йдеться про тяжіння до єдності та системності людських знань шляхом об'єднання окремих наук у групи різних рівнів аж до формування цілісної наукомірної картини світу. Важливе місце у такому процесі займає філософія, яка формує метамову будь-якого окремого наукового пізнання, саме тому необхідним є належне використання її категоріального апарату. Особливо актуальною така проблема є для загальнотеоретичної юриспруденції, яка в рамках юридичної науки покликана виконувати методологічну функцію. Та часто саме в рамках теорії держави, що входить до складу загальнотеоретичної юриспруденції, такі філософські категорії,

як сутність та зміст, набувають невинувато специфічних характеристик.

Так, наприклад, Л.А. Давидова та А.О. Шанін бачать основні проблеми позначеного напрямку в їх вибіркового використанні. У більшості сучасних підручників детально розглядаються сутність та форма держави, але зовсім не згадується поняття «зміст держави». Іноді з усіх названих категорій використовується тільки «форма держави». Нерідко поняття сутності, змісту та форми піддаються у державно-правових дослідженнях досить вільній інтерпретації. До термінологічного апарату вводяться такі невідомі філософії явища, як формальна та змістовна сторона сутності. Державний режим, який є функціональною, динамічною характеристикою держави, розглядають як елемент форми, хоча з погляду філософії його варто було б зарахувати до змісту держави [2, с. 57].

Ступінь розробленості проблеми. Наразі проблематика змісту та сутності держави відійшла на задній план. Більшість науковців вважають, що це питання повністю було описане у рамках марксистської теорії держави і повернення до нього є не більше, ніж банальною спекуляцією. Але та ж більшість, як пра-

вило, визнає і зміни, що відбуваються у сучасній державі, концентруючи дослідження на її функціях і механізмі. Порушені вище питання співвідносності будь-якого наукового знання з філософським цілком виправдано наводять на проблематику виявлення глибинних причин подібних перетворень, які можуть бути пояснені внутрішніми характеристиками такої явища, як держава, і лише потім, як наслідок, зовнішніми його проявами. Поштовхом до формулювання ідей, висвітлених у даному дослідженні, стали роботи Л.А. Давидової, І.О. Ільїна, Д.А. Керимова, А.В. Малько, Л.С. Мамута, М.М. Марченка, М.І. Матузова, Ю.М. Оборотова, В.С. Петрова, П.М. Рабіновича, А.О. Шаніна, Л.М. Шипілова та ін.

Метою статі є акцент на потребі використання категорій «сутність» та «зміст» щодо держави зі збереженням їх вихідного загальнофілософського наповнення, а також пошук сутнісного та змістовного наповнення держави як явища.

Виклад основного матеріалу. Одними з базових категорій, покликаними відображати у найпростішому їх розумінні зовнішні та внутрішні характеристики у пізнанні, є парні категорії: «явище» та «сутність», «форма» і «зміст». Важливість для наукового пізнання цих конструктів чи не найяскравіше виражена у такому твердженні: «якби форма прояву і сутність речей безпосередньо збігалися, то всяка наука була б взагалі зайвою» [11, с. 321].

Найяскравіше серед сучасних вітчизняних дослідників позицію щодо необхідності пізнання сутності право-державних явищ відстоює П.М. Рабінович, який вказує на те, що осягнення сутності тих феноменів, які становлять предмет відповідної науки, є її найголовнішою, домінуючою функцією. Науковець зазначає, що теорія чи концепція, яка саме цієї функції не виконує, навряд чи може заслуговувати на статус наукової [16, с. 7].

Традиційно сутність держави розглядають через категорію «інтерес», який держава покликана захищати та реалізовувати: класовий та/або загальносоціальний. У цьому дискурсі робиться ремарка щодо формальної та змістовної сторони сутності держави. Так, М.І. Матузов та О.В. Малько підкреслюють, що головною у сутності держави – її змістовна сторона, те, чий інтерес насамперед ця організація політичної влади реалізовує, які пріоритети встановлює у своїй діяльності [12, с. 44].

Із таким висновком, беззаперечно, варто погодитися. Але часто у подібних твердженнях дещо розмито використовуються згадані нами вище категорії сутності та змісту, які не є тотожними. Для кращого розуміння поставленої проблеми варто звернути увагу на самі витоки «специфічного» розуміння сутності в теорії держави, де особливе місце займає класовий елемент.

Класова сутність держави розглядається як продукт саме марксистсько-ленінського вчення. В.І. Ленін визначав класи як великі групи людей, що розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх ставленням (здебіль-

шого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їхньою роллю в громадській організації праці, а отже, за способами отримання і розмірами тієї частки суспільного багатства, якою вони володіють; визначальною рисою таких груп людей є те, що одна може собі привласнювати результати праці іншої завдяки розбіжності їхнього місця у певному укладі суспільного господарства, а також наявність постійного антагонізму між ними [8, с. 15].

Загалом марксизм пройшов довгий шлях свого розвитку від тотальної універсалізації своїх ідей, які на його основі мали пояснити усю без винятків політико-правову дійсність, до повного нехтування, у т. ч., як вбачається, абсолютно раціональними і практичними його положеннями. Але нічого дивного у цьому немає, заміна однієї наукової моделі на іншу – це закономірний процес, який досить яскраво відображений у рамках філософії та історії науки, наприклад, роботами І. Лакадоса, Т. Куна та ін.

Повертаючись до порушеного вище питання про класову природу держави, далі вбачаємо за необхідне констатацію, по-перше, обмеженості саме цих положень щодо пояснення сучасної держави, по-друге, проблемного описання цих характеристик саме через категорію «сутність».

Виявляється, що зараз майже неможливо виокремити чіткі класи саме у їх традиційному розумінні. У сучасних державах джерелом матеріального благополуччя або неблагополуччя є вже не стільки матеріальна, скільки інтелектуальна власність, виробництво починає витіснятися усе невиробничою сферою (надання послуг) і якраз остання повністю опосередковує першу. Ставлення до засобів виробництва як ключової ознаки диференціації класів нині абсолютно не пояснює практики державно-правового життя загалом та сучасної держави зокрема. Постіндустріалізація абсолютно інакше розставила акценти: володіння кваліфікацією та інформацією приносить більші статус і владу, ніж володіння предметними засобами виробництва, та й самих власників таких засобів наразі все важче виокремити.

До класу, що сформувався, на думку цілого ряду західних дослідників (Р. Бендикс, Дж. Бернхем, Г. Гейгера, Д. Локвуда, Ч. Міллса), у нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства ХХ ст., що викликали зміни у структурі зайнятості, зазвичай зарховують високооплачуваних представників професій неручної праці та малого бізнесу. Останні, у контексті міркувань К. Маркса, у підсумку можуть бути або власниками капіталу, або власниками однієї тільки робочої сили (як би високо вона не оплачувалася). Виходячи із цього, вищезгадані представники суспільства можуть утворювати (і становлять) різні соціальні групи, що розрізняються за величиною доходів, статусом, доступом до владних повноважень, але не можуть перебувати над антагонізмом між капіталістами і найманими робітниками і, відповідно, не можуть сприяти подоланню класових протиріч між останніми [3, с. 42].

Крім цього, вбачається, що розтиражована ідея т. зв. середнього класу зараз жодним чином не стосується класів, як мінімум у тому розумінні, в якому їм надавалося вище аутентичне тлумачення як таких. Трактують цього явища (середнього класу) чимало, але переважуюча більшість із них позначає цим поняттям певний рівень споживчих здатностей та матеріального достатку і становить більший інтерес для економічної, а не юридичної теорії.

Якщо ж відходити від розуміння класів у марксизмі та інтерпретувати їх із суто категоріальних позицій, то йтиметься про певну групу явищ, об'єднаних на основі спільності певних ознак та властивостей. Звичайно, у суспільстві завжди буде диференціація інтересів у різних індивідів та їх різноманітних груп. Регулювання цих інтересів і є сферою юридичного, держава як політико-правова організація усього суспільства також завжди братиме участь у цьому процесі. Але сучасні форми їх прояву якісно відрізняються відсутністю антагонізму, який був однією з основ відокремлення класів у марксизмі. Конфліктність нині переноситься більше у сферу приватноправових відносин, що зумовлено індивідуалізацією правового життя.

Варто зазначити, що класове пояснення сутності держави до певного моменту, дійсно, досить логічно та практично пояснювало державно-правову дійсність, але минулого, а не сучасності. Евристичність такого підходу було зумовлено, дійсно, великою роллю саме економічних параметрів, співставленням та явно нерівномірним співвідношенням класових і загальносоціальних інтересів.

Однак наукове товариство тепер погоджується з тим, що класовий підхід до сутності держави нині все одно має місце, але у більшості випадків йдеться про необхідність дуалістичного розуміння сутності держави, в якій мають бути враховані як класові, так і загальносоціальні моменти. Така констатація повністю обмежується рамками теорії держави, і не робляться ніякі спроби її співвідношення із загальнофілософськими, базовими установами. У кращому разі порушується питання розкриття або розгортання сутності держави від класових її основ до загальносоціальних.

Подібні твердження щодо констатації зміни сутності держави відштовхуються від емпіричних показників її зовнішнього перетворення, що дає можливість робити такі висновки. Але у такому разі необхідно констатувати динамічність категорії сутності як внутрішньої характеристики явища, де даний процес представлений шляхом «розгортання» сутності, що, як правило, пов'язують із процесом пізнання, який заглиблюється у свій об'єкт. Спробуємо зрозуміти, як саме описують цей процес науковці, які дотримуються таких позицій, і в надалі дати оцінку та власне бачення цієї проблеми.

Аргументом у таких випадках, як правило, є кантівський поділ на «річ у собі» (ноумен), яка вона є сама по собі, так би мовити, відповідає своїй сутності, та «річ для нас» (феномен), якою вона постає перед нами, що не завжди може відповідати реальній сутності.

Сутність держави розвивається у міру того, як розгортається опосередкована нею суперечність і виявляє себе зовнішньо як висхідний рух від державності до держави; розвиваючись, держава проходить стадію становлення, а потім послідовно стає явищем «у собі», «для себе», «для інших» [5, с. 237].

Жодним чином не принижуючи високоевристичності подібного бачення якісної еволюції держави до сучасних форм її прояву, варто зробити деякі методологічні уточнення. Виявляється, що у хрестоматійній трактовці сутності є ряд суперечливих моментів, які, ймовірно, зумовлені дещо поверховим, неточним осмисленням цієї філософської категорії, нерозумінням того, що «немає і не може бути галузевої специфіки, що відміння або змінює загальнофілософські закони» [2, с. 56].

Сутність покликана характеризувати саме стійке, інваріантне, на відміну від мінливого та варіативного. Сутність – це внутрішня характеристика предмета, що має вираження у стійкій єдності усіх багатоманітних та суперечливих форм його буття, явище – те чи інше виявлення предмета, зовнішніх форм його існування. У мисленні ці дві категорії виражають перехід від багатоманітності мінливих форм предмета до його єдності [13, с. 682].

Саме сутність повинна бути основою для описання будь-якого явища у поняттях. Головна ідея тут полягає у тому, що сутність може змінитися, але тоді і явище перестає бути тотожним самому собі, і від того з'являється якісно інше, яке вже не може бути охоплено попереднім поняттям. У цьому аспекті досить влучно підібране тлумачення сутності у широко використовуваному підручнику для студентів, що вивчають загальнотеоретичну юриспруденцію: «сутність як філософська категорія, що характеризує те головне в явищі, що визначає його природу, що робить явище самим собою: при зміні сутності об'єкт перестає бути тим, чим він є і стає іншим явищем» [14, с. 34]. Але надалі автори не відходять від класичного, суто юридизованого змішання сутності держави з її змістом, говорячи не про класовий і загальносоціальний зміст держави, а про класовий і загальносоціальний зміст сутності.

Сутність і зміст виражають різну площину розгляду всезагальних властивостей та сторін явища, вони стосуються сфери внутрішнього, явище та форма – сфери зовнішнього, але сутність – це більш загальна та водночас більш глибока характеристика. Зміст є більш конкретним і багатшим за сутність, він є менш абстрактним і відображає об'єктивний бік даного предмета у певній історичній обстановці. Сутність – це стійке, те, що залишається і є загальним у речі, зміст же плинний, нестійкий, постійно мінливий, такий, що весь час оновлюється. Зміст – це завжди індивідуальне, містить у собі як загальне, так і одиничне; сутність є необхідною в речі, зміст – єдність необхідного та випадкового [15, с. 64].

Виникає закономірне запитання: як так могло статися, що таке двояке використання філософської категорії некритично було перенесено в юридичну сферу? Відповідь тут

досить проста: панування довгий час марксизму та його певною мірою чітку і логічно упорядковану картину світу потім було зруйновано, збереженню ж підлягали дуже часто лише вирвані із контексту положення, у цьому разі і про сутність держави.

Із цього приводу Л.С. Мамут зазначає, що Марксове вчення про державу, безумовно, є внутрішньо логічним і впорядкованим та таким, що володіє здатністю комплексного знання, але абсолютно інше питання, як дійсний зміст, структура, зовнішні форми та інші ознаки цього вчення використовуються [10, с. 100].

Розвиваючи думку, відзначимо аналогічне наукове бачення поділу сутності та змісту уже саме держави як явища, їх впорядковане та чітко розмежування, хоч і в рамках Марксового вчення (задача тут показати саму логіку розвитку цих двох категорій): «якщо сутність держави глибше, повніше виражає природу і характер держави, то її зміст є багатшим, багатоманітнішим та рухливішим, він більш широко і гнучко відображає мінливу розстановку класових сил на певних етапах розвитку суспільства» [7, с. 345].

Такий підхід зумовлено тим, що радянська юридична наука оперувала поняттями «сутність» та «зміст» держави для окреслення історичного типу держави, позначення періодів «розвитку диктатури класу в межах однієї сутності, органічно пов'язаної з характером даної соціально-економічної формації» [6, с. 13]. У межах загальної сутності держави (диктатури панівного класу) визначався більш конкретний зміст – влада рабовласників, феодалів, буржуазії тощо; і далі, шляхом від загального до конкретного, у межах менш загальної сутності буржуазної держави виокремлюється ще більш конкретний зміст – влада домонополістичного або монополістичного капіталу тощо [19, с. 586].

У марксизмі все було якраз-таки логічним, сутність держави – класовий антагонізм, зміст – конкретно-історичний його прояв. Якщо повністю зникають антагоністичні класи, то змінюється і сутність, яка веде до виникнення якісно іншого, нового явища, яке не може називатися державою, чого, власне, і прагнули досягти. Звичайно, це виявилось утопією, і марксистичні не надавали чіткої відповіді на запитання, чим буде така організація і яким поняттям вона буде позначатися.

Тут йдеться не про апологування даних ідеологічних установок, ми намагаємося співвіднести сутність та зміст держави, правильність їх визначення. Звичайно, навіть останній етап розвитку суспільства, згідно з марксизмом, не міг не бути оформлений у державу, але іншу за змістом, і проблема полягала тут уже дещо в іншому – у тому, що класовий антагонізм був важливою характеристикою держави, але не сутністю, адже соціалістична держава все одно залишалася державою.

Дуалістичність сутності нині виявилася не стільки розв'язанням конкретної наукової проблеми, скільки компромісом між різними концепціями її пояснення, спільним знаменником між минулим і сучасністю, який мав би звести воедино різні прояви держави. На-

лежність влади, яка є динамічною якістю, краще розглядати як змістовну характеристику, а не як сутнісну. Саме так вчиняє А.Ф. Черданцев, називаючи відповідний розділ підручника «Класові та загальносоціальні елементи у змісті держави» [18, с. 90].

Екстраполюючи такий хід думок на нашу проблематику, прибічникам позиції щодо історично варіативної сутності держави варто пояснювати нове поняття про нове явище, яке вже не може бути позначене як держава. На практиці ж виявляється, що йдеться про державу, але наповнену новим змістом, тож використовуються такі поняття: «постіндустріальна», «інформаційна», «торгова», «регіональна», в решті-решт, «сучасна», але все одно «держава». Ось тут уже спільність промаху як марксизму, так і багатьох сучасних наукових розробок цієї проблематики.

Враховуючи, що у цьому дослідженні обрано загальнофілософську позицію щодо статичності сутності та динамічності змісту держави, необхідним є акцент на сутнісному ядрі такого явища, як держава, що зберігся і досі, незважаючи на зміну її змісту (класового та/або загальносоціального). У такій ситуації варто дати відповідь на, з одного боку, банальне, а, з іншого, складне запитання: яка характеристика робить державу державою, тобто яка є її сутністю, незмінною характеристикою, як у минулому, так і нині? Потрібно зазначити, що задекларована статика сутності явища не повинна розглядатися як така, що заперечує ще одну важливу філософську категорію – «розвиток». Саме сутність підкреслює концептуальну характеристику явища, але таке явище у різних умовах може проявляти себе по-різному.

Переважаюча більшість трактувань держави як поняття зводиться до складання її основних ознак. Ніхто не зможе посперечатися з тим, що держава: 1) політична організація – об'єднання людей, організоване на владних началах; 2) немислима без території, тобто є частиною Землі у певних кордонах, на які поширюється державна юрисдикція. Тому вже достатньо давно склався доктринальний консенсус про обов'язкові елементи держави: 1) населення; 2) відособленої території; 3) публічної влади, якій підпорядковується це населення, та яка поширюється на цю територію, власне, це – державна влада, простіше кажучи, держава є сукупністю населення, території і публічної влади [4, с. 4]. Дискусійним, але найбільш часто використовуваним є саме такий підхід. І, до речі, він є єдино нормативно закріпленим і закладеним в основу Конвенції Монтевідео 1933 р.

Але питання стоїть значно глибше: чи дійсно це суть держави, чи це саме ті частини її сутнісного ядра, що роблять державу самою собою? На перший погляд, заданий вектор на пошук того незмінного, постійного та статичного приводить до перелічених характеристик, але це не так, швидше можна говорити, що вищеописані параметри є суттєвими для визначення та емпіризації конкретної держави, але навряд сутнісними.

Т.О. Бутирська стверджує, що поняття «ознаки держави» є ситуативним, тобто ці ознаки

не викликані необхідністю, стосовно держави вони є привхідними. Звідси випливає, що ознаки держави жодним чином не належать до її сутнісної природи. Дійсно, народи, як відомо з історичних джерел, що збереглися донині (у т. ч. зі Старого заповіту), існували задовго до появи держави, мали територію і владу, проте наявність цих ознак не була визначальною при появі держави. Авторка додає, що навіть навпаки, держава Александра Македонського не мала ніяких географічних або етнічних меж. У неї не було апріорі столиці, не було фіксованого владного ядра, покликаного панувати за традиційною схемою «центр – периферія». Це нове утворення не визначалося ні територією (у нього не було наперед заданих меж), ні владою (не було відносин на зразок володаря та підпорядкованого), ні народом (не мало жорстко заданої етнічної опори), і все ж воно було державою у значенні її універсальності. У чому ж полягала її універсальність? Вона полягала в тому, що ця держава була вираженням не якогось одного народу, а філософського підходу, згідно з яким люди могли стати громадянами однієї держави як такі, що мають одну й ту ж (універсальну та єдину) сутність. Таким чином, на думку Т.О. Бутирської, універсальна держава – це держава, що бере універсальність людської сутності за основу свого існування [1, с. 14].

Усе вищевикладене сприяло формуванню різних, нерідко абсолютно протилежних поглядів на сутнісну природу держави. У більш пізні часи, аж до сучасності, ця відмінність поглядів не тільки зберігається, але й усе більше посилюється. Тому необхідно визнати, що наявні уявлення про державу не містять повного її визначення, це пов'язано з тим, що держава не розглядалася як суще, а тільки в загальній сукупності суджень. Усвідомлення цього факту вимагає, перш за все, найретельнішого розгляду поняття «держава» і причин її появи [1, с. 16].

Досить поширеною у вітчизняному науковому середовищі є позиція представників Львівської школи права щодо визначення сутності як можливості задоволення потреб право-державними явищами. Так, Ю.П. Лобода у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що соціальна сутність держави – це її специфічна властивість, яка полягає у здатності держави забезпечувати у процесі свого функціонування та розвитку задоволення основних потреб усього суспільства, а також створювати умови для можливого, за наявних конкретно-історичних умов, задоволення потреб та інтересів окремих індивідів та їх спільнот (національних, соціально-економічних, демографічних, релігійних тощо) [9, с. 130].

Але варто зазначити, що, на наше переконання, потребовий підхід може пояснити необхідність виникнення держави, частково навіть проаналізувати її цінність (та лише в інструментальному її аспекті), але все одно не дає відповіді на питання, так що ж є сутністю держави, тим вихідним началом, що є основою її буття. Адже окуляри – також інструмент задоволення потреб, але саме ж

задоволення потреби не є їх сутністю. Тут варто заглибитися далі, сутністю окулярів є необхідність у задоволенні якоїсь конкретної потреби – корекції зору. Щоб визначити сутність держави як явища, ми повинні ставити питання про конкретні потреби, які опосередковують виникнення держави і є завжди незмінними. Тут можна припустити, що держава виникає як реакція на потребу колективності людей в організаційній інституціоналізації певного порядку, закріпленого та колективно визнаного за посередництвом норм права (спочатку звичаєвого, потім більш складними його формами). Коли цей порядок матеріалізується, тоді і з'являється держава, уже не просто як частина сутності людини чи ідея, а як конкретне їх втілення – з населенням, територією, владою та іншими суттєвими ознаками.

Висновки. Отже, категорію сутності держави варто розглядати як її статичну характеристику, що проявляється в інституціоналізації складеного нормативного порядку, визначає державу як явище та є характерною для всіх періодів її існування. Категорію змісту держави, в свою чергу, необхідно розглядати як динамічний параметр, покликаний описувати мінливі складові частини держави різних епох: належність влади, забезпечення інтересів різного рівня узагальнення, функціональне навантаження держави тощо. Сутність дає більш глибоке та повне уявлення про природу та характер держави, зміст ширше та більш різноманітно відображає соціальну структуру влади, яка склалася історично.

Важливого значення тематика дослідження сутності та змісту держави має для аксіологічних розвідок у державознавстві, де дані категорії прямо опосередковують такий ціннісний дискурс: сутність – абсолютну сторону цінності держави, зміст – відносний (інструментальний) бік такої цінності [17].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутирська Т.О. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 484 с.
2. Давыдова Л.А., Шанин А.А. Категории «сущность», «содержание» и «форма» государства как научная основа построения учебного курса общей теории государства. Право и образование. 2008. № 1. С. 56–65.
3. Денисенко И.Д. Неомарксизм и теория социального конфликта. Гуманитарный часопис. 2006. № 3. С. 41–47.
4. Иванов В. К критике современной теории государства. М.: Территория будущего, 2008. 160 с.
5. Ильин И.А. Теория государства и права. М.: Зерцало, 2003. 591 с.
6. Кузьмин Э.Л. Демократия: некоторые вопросы теории, методологии и практики. М.: Юрид. лит., 1986. 240 с.
7. Лашин А.Г. Возникновение и развитие форм социалистического государства. М.: Изд-во МГУ, 1965. 417 с.
8. Ленин В.И. Полное собрание сочинений: Т. 39. М.: Изд-во полит. лит., 1970. 461 с.
9. Лобода Ю.П. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; ОНЮА. Львів, 2001. 205 с.
10. Мамут Л.С. Учение Маркса о государстве требует переосмысления. Общественные науки и современность. 1991. № 5. С. 100–108.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения: В 3 т. М.: Политиздат, 1970. Т. 2. 384 с.

12. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Юристъ, 2004. 245 с.

13. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Т. 3 / науч-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов и др. М.: Мысль, 2000. 692 с.

14. Оборотов Ю.Н., Крестовская Н.Н., Крыжановский А.Ф., Матвеева Л.Г. Теория государства и права. Государственный экзамен. Х.: Одиссей, 2013. 256 с.

15. Петров В.С. Сущность, содержание и форма государства. Ленинград: Наука, 1971. 165 с.

16. Рабінович П.М. Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки. Юридична наука. 2011. № 7. С. 7–13.

17. Серебро М.В. Сучасна держава як цінність: загально-теоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.01. Одеса, 2017. 200 с.

18. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник. М.: Юрайт-М, 2002. 432 с.

19. Шипілов Л.М. До питання про сутність, зміст та форму демократичної держави. Форум права. 2009. № 1. С. 585–591.